

BANK HÜQUQU: ANLAYIŞI VƏ PREDMETİ

Kərimov Araz Tofiq oğlu,
“Unibank” KB ASC-nin Problemlı
İstehlak Kreditləri üzrə Direktoru,
İcraedici Komitənin üzvü.
 e-mail: araz_kerimov@yahoo.com

Məqalədə müəllif tərəfindən bank hüququna anlayış verilir, onun hüquqi təbiəti nəzərdən keçirilir və nizamasalma predmetinə aid məsələyə aydınlıq gətirilir.

Əsas sözlər: bank hüququ, nizamasalma predmeti, bank fəaliyyəti və s.

İqtisadi fəaliyyət növlərindən biri bank fəaliyyəti adlanır. Bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində müxtəlif növ ictimai münasibətlər əmələ gəlir. Məsələn, hər hansı bank müəssisələrə və ya fiziki şəxslərə kredit verir ki, bu zaman bank və həmin şəxslər arasında kredit münasibəti yaranır. Yaşadığımız həyatda əksər vətəndaşlar bu və ya digər banka əmanət kimi pul vəsaiti qoyurlar. Bu kimi hallarda bank və vətəndaş arasında deposit münasibəti (bank əmanəti münasibəti) əmələ gəlir və s. Kredit, depozit və digər münasibətlər bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranır. Odur ki, onlar ümumən bank fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlər sayılır.

Təbii ki, bank fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlər müvafiq hüquq normaları vasitəsi ilə tənzimlənir; məhz belə normaların sistemi bank hüququ adlanır.

Bank hüququ dedikdə bank fəaliyyəti ilə bağlı kredit təşkilatları və ayrı-ayrı şəxslər

(müşətilər) arasında yaranan ictimai münasibətləri nizama salan hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Bu, obyektiv mənada bank hüququna verilən elmi (doktrinal) anlayışdır. Obyektiv mənada bank hüququnun əsas funksiyası bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirməkdən ibarətdir. Bank fəaliyyəti dedikdə məqsədyönlü şəkildə edilən elə hərəkətlər başa düşülür ki, bu hərəkətlər ayrı-ayrı şəxslərə xüsusi xarakterli əmtəə olan xidmət (bank xidməti) göstərilməsinə yönəlmişdir. Ayrı-ayrı şəxslərə göstərilən bank xidməti müxtəlif növlərdə olur. Söhbət bankların həyata keçirdikləri fəaliyyət növlərindən gedir. Bankların həyata keçirdikləri fəaliyyət növləri isə “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Respublikası Qanunun 32-ci maddəsində sadalanır. Bu maddəyə görə, bank fəaliyyətinin növləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) kreditlər vermək;
- 2) depozitlər (əmanətlər) və digər qaytarılan vəsaitlər cəlb etmək;
- 3) şəxslər üçün hesab açmaq və onları aparmaq;
- 4) köçürmə və kassa-hesablaşma xidmətləri göstərmək;
- 5) lizinq;
- 6) faktoring;
- 7) forfeytinq və s.

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrini maliyyələşdirən banklar hal-hazırda həddən artıq fəaliyyət növlərini həyata keçirirlər. Odur ki, bankların fəaliyyəti çoxşaxəlidir.

Obyektiv mənada bank hüququ iqtisadi hüququn yarım sahələrin biri kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, hüquq sistemində bank hüququnun hansı yer tutması hüquq elmində

(doktrinada) mübahisəyə səbəb olan məsələdir. Bu barədə müəlliflər bir-birindən fərqli fikirlər söyləyirlər. Bir qrup alim belə hesab edir ki, bank hüququ nə hüquq sahəsi, nə də yarım sahə kimi formalaşmışdır; bank hüququ yalnız qanunvericilik sahələrindən biridir. Bəzi müəlliflər bank hüququna maliyyə hüququnun yarım sahəsi kimi yanaşırlar. Alimlər arasında elələrinə də rast gəlinir ki, onlar bank hüququna sahibkarlıq hüququnun yarım sahəsi kimi baxırlar. Müəlliflərin bir qismi isə belə hesab edir ki, bank hüququ müstəqil hüquq sahəsidir.

Ən ağlabatan, həqiqətə uyğun və məntiqli yanaşma odur ki, bank hüququ iqtisadi hüququn yarım sahəsidir. Belə ki, iqtisadi fəaliyyət müstəqil hüquq sahəsi kimi mövcud olan iqtisadi hüquqla tənzimlənir. Bank fəaliyyəti isə iqtisadi fəaliyyətin bir növüdür ki, bu fəaliyyət növünü nizama salan hüquqi qurum, təbii ki, iqtisadi hüququn tərkibində yarım sahə kimi tanınmalıdır. Belə ki, iqtisadi hüquq məlum olduğu kimi, iki hissədən ibarətdir: onlardan biri ümumi, digəri isə xüsusi hissə adlanır. İqtisadi hüququn xüsusi hissəsi ayrı-ayrı yarım sahələrdən ibarətdir ki, onların ayrılması iqtisadi fəaliyyətin bu və ya digər növünə əsaslanır. Bank hüququ həmin yarım sahələrdən biridir. İqtisadi hüququn xüsusi hissəsi özündə məhz bank hüququnu ehtiva edir.

Obyektiv mənadan başqa, bank hüququ həm də aşağıda göstərilən digər mənalarda işlədilir:

- 1) qanunvericilik mənasında;
- 2) elmi mənada;
- 3) tədris fənni mənasında.

Qanunvericilik mənasında bank hüququ dedikdə bank fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktların sistemi başa düşülür; belə aktların məcmusu bank qanunvericiliyi

adlanır. Elmi mənada bank hüququ dedikdə bank hüququna aid məsələləri öyrənən və tədqiq edən hüquq-elmi sahələrindən biri başa düşülür; bu mənada ona bank hüquq elmi və ya bank hüquq doktrinası da deyilir. Tədris fənni mənasında bank hüququ dedikdə təhsil-tədris prosesində keçirilən və tələbə-oxucu auditoriyasını öyrədən kurs başa düşülür; söhbət bank hüququ tədris fənnindən (tədris-kursundan) gedir. Bu fənn (tədris kursu) tələbə-oxucu auditoriyasını bank hüquq elmi, yarım sahə kimi bank hüququnun ibarət olduğu hüquq normaları və digər məsələlər barədə elmi biliklərlə təmin edir.

İqtisadi hüququn hər bir yarım sahəsinin ayrıca öz nizamlaşma predmeti vardır. Qeyd etdiyimiz kimi, bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində kredit təşkilatları (banklar) və şəxslər (müşətilər) arasında müəyyən ictimai münasibətlər əmələ gəlir. Bank hüququnun nizamlaşma predmeti də məhz həmin münasibətlərdən ibarətdir. Odur ki, bank hüququnun nizamlaşma predmetini bank fəaliyyətinin həyata keçirilmə prosesində əmələ gələn ictimai münasibətlər təşkil edir; onlar bank münasibəti adlanır. Bank münasibətləri, sözsüz, bank hüququ (bank hüququnun ibarət olduğu hüquq normaları) vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bunun nəticəsində iqtisadi xarakterli həmin bank münasibətləri “bank-hüquq münasibətləri” kimi hüquqi forma alır.

Bank-hüquq münasibətləri dedikdə bank-hüquq normaları ilə tənzimlənən elə bank münasibətləri başa düşülür ki, bu münasibətlərin iştirakçıları subyektiv hüquqlara malik olub, hüquqi vəzifələr daşıyırlar. Başqa sözlə, bank-hüquq münasibətlərinin iştirakçıları subyektiv hüquq və hüquqi vəzifə daşıyırlar.

İstənilən hüquq münasibəti kimi, bank-hüquq münasibəti də quruluşca üç elementdən ibarətdir:

- 1) subyekt;
- 2) məzmun;
- 3) obyekt.

Bank-hüquq münasibətinin subyektini dedikdə həmin münasibətin iştirakçısı başa düşülür. Kredit təşkilatları bank-hüquq münasibətinin əsas subyektidir. Bank-hüquq münasibətinin subyektini qismində həm də müştəri çıxış edir. Müştəri dedikdə bank xidmətinin istehlakçıları (fiziki və hüquqi şəxslər) başa düşülür. Onlar, yəni kredit təşkilatları və müştərilər bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquq münasibətinin iştirakçıları (subyektləri) hesab olunur.

Bank-hüquq münasibətinin subyektini (iştirakçısı) qismində həm də Mərkəzi Bank və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası çıxış edir. Onlar bank fəaliyyətini dövlət tənzimləməsi və ona nəzarət olunması ilə bağlı bank-hüquq münasibətlərinin subyektləridir.

Bank-hüquq münasibətinin məzmunu dedikdə həmin münasibətdə iştirak edən subyektlərin hüquq və vəzifələri başa düşülür. Subyektlərdən birinin malik olduğu hüquqlar və digər subyektin daşdığı vəzifələrə uyğun gəlir. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, hüquq və vəzifələrin bir-birinə uyğun gəlməsi hüququn əsas (ümumi) prinsiplərindən biri sayılır. Məsələn, bank-hüquq münasibətinin bir növü olan kredit-hüquq münasibəti öz məzmununa görə bankın və müştərinin (kredit alanın) hüquq və vəzifələrindən ibarətdir. Bank müştəriyə kredit vermək vəzifəsi daşıyır; kreditin qaytarılmasını tələb etmək onun hüququdur. Müştəri bankdan kredit verilməsini tələb etmək hüququna malikdir; krediti banka qaytarmaq isə onun vəzifəsidir və s.

Bank-hüquq münasibətinin obyektini dedikdə pul vəsaiti və borclunun davranışı başa düşülür. Obyekt bank-hüquq münasibətinin növündən aslıdır: məsələn, bank əmanəti münasibətinin obyektini pul vəsaitindən ibarətdir və s.

Bank-hüquq münasibətləri müxtəlif meyarlara görə ayrı-ayrı növlərə bölünür. İstifadə olunan hüquqi tənzimləmə metodundan aslı olaraq bank-hüquq münasibətlərinin iki növü fərqləndirilir:

1) şaquli bank-hüququ münasibəti (bu növ hüquq münasibətində subyekt qismində Mərkəzi Bank və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası çıxış edir);

2) üfüqi bank-hüquq münasibəti (bu növ hüquq münasibəti bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi çərçivəsində yaranır).

Yardımcı xarakterə malik olması kimi meyarla görə bank-hüquq münasibətləri iki növə bölünür:

1) əsas bank-hüquq münasibəti (bu növ hüquq münasibəti bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində əmələ gəlir);

2) törəmə bank-hüquq münasibəti (bu növ münasibət əsas bank-hüquq münasibətindən törəyir və yardımcı xarakterə malik olur).

Subyektin hakimiyyət səlahiyyətinə malik olması kimi meyarla görə bank-hüquq münasibətinin iki növü mövcuddur:

1) bank fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi və ona nəzarət olunması ilə bağlı bank-hüquq münasibəti (bu münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan Mərkəzi Bank və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası iştirak edir);

2) bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı bank-hüquq münasibəti (bu növ hüquq münasibətində kredit təşkilatları çıxış edir ki, onların hakimiyyət səlahiyyətləri yoxdur).

Obyekt kimi meyarla görə bank-hüquq münasibəti aşağıdakı növlərə bölünür:

1) obyekt pul vəsaiti olan bank-hüquq münasibəti (məsələn, kredit-hüquq münasibəti);

2) obyekt qiymətli kağız olan bank-hüquq münasibəti və s.

Bank-hüquq münasibətləri həm də digər meyarlara görə hüquqi təsnif edilir. Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində bu məsələyə lazımınca diqqət yetirilir. Məsələn, məzmun kimi əlamətə görə bank-hüquq münasibətləri aşağıdakı növlərə bölünür:

- kredit-hüquq münasibətləri;
- depozit-hüquq münasibətləri;
- hesablaşma-köçürmə münasibətləri və s.

Rəyçi: *Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının üzvü, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru Əliyev Etibar Əli oğlu.*

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Алексеева Д.Г., Пыхтин С.В., Хоменко Е.Г. Банковское право. Учебное пособие. М., 2012, с.18.
2. Bağirov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. Dərslük. Bakı, 2003, s.3.
3. Əliyev E.Ə. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi hüququ: ümumi müddəalar. Bakı, 2017, s.252
4. Kərimov A.T. Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili hüquq sistemində bank hüququnun formalaşması məsələləri// "Nəqliyyat hüququ" jurnalı, Bakı, 2017, №3, s. 88-91.
5. Курбатов А.Я. Банковское право России. Учебник. М, 2014, с.28.
6. Mirzəyeva A.Q. Maliyyə hüququ. Dərslük, Bakı, 2008, s.3.
7. Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilən terminlər/ müəllif-tərtibçilər: Əfəndiyev O.F., Əliyev E.Ə., Bakı, 2005, s. 676.
8. Тарасенко О.А., Хоменко Е.Г., Банковское право. Учебник для бакалавров. М, 2013, с.13-18.

БАНКОВСКОЕ ПРАВО: ПОНЯТИЕ И ПРЕДМЕТ

Araz Kerimov.

В статье рассматривается вопрос о формировании банковского права в национальной правовой системе Азербайджанской Республики. Банковское право представляется как подотрасль экономического права и дается его доктринальное понятие.

Ключевые слова: *банковское право, финансово-кредитная система, экономическая деятельность, национальная валюта.*

BANK LAW: CONCEPT AND SUBJECT

Araz Kerimov.

The article provides an explanation of the right to bank law by the author, reviewed its legal nature and the subject matter of the regulation is clarified.

Key words: *bank law, subject of adjustment, banking activity and etc.*

